

(م. ۴۸۱ق.)، به کوشش جمعی از محققان، قم، نشر اسلامی، ۱۴۰۶ق؛ **النهاية**: ابن اثیر مبارک بن محمد الجزری (م. ۶۰۶ق.)، به کوشش الزاوی و الطناحی، قم، اسماعیلیان، ۱۳۶۷ش؛ **الوسیلة الی نیل الفضیلة**: ابن حمزه (م. ۵۶۰ق.)، به کوشش الحسون، قم، مکتبة النجفی، ۱۴۰۸ق؛ **الهدایة**: الصدوق (م. ۳۸۱ق.)، قم، مؤسسه الامام الهادی علیه السلام، ۱۴۱۸ق.

محمد مهدی خراسانی

استمناء ← خودارضائی

استوانه ابولبابه ← استوانه توبه

استوانه توبه: مکان پذیرفته شدن توبه

ابولبابه اوسی در مسجدالنبی

هنگام ساخت مسجدالنبی صلی الله علیه و آله در سال اول ق. ستون‌هایی از تنه درخت خرما به بلندی قامت انسان، برای پوشاندن سقف از شاخه و برگ‌های نخل نهاده شد^۱ که شمار آنها شش ستون در یک ردیف بود.^۲ پس از تغییر قبله به سال دوم ق. و افزایش شمار مسلمانان، شمار ستون‌ها افزایش یافت و به دو یا سه ردیف ستون و در هر ردیف شش ستون رسید.^۳ پس

۱. حرمین شریفین، ص ۱۲۹.

۲. وفاء الوفاء، ج ۱، ص ۲۶۷؛ موسوعة مكة المكرمة، ج ۱، ص ۲۴۶.

۳. موسوعة مكة المكرمة، ج ۲، ص ۳۴۶؛ عمارة و توسعه المسجد النبوی، ص ۵۴-۵۶.

النبوی، ص ۵۲-۵۳.

از فتح خیبر به سال هفتم ق. پیامبر صلی الله علیه و آله به توسعه مسجد از سمت شرق پرداخت. بدین سان، بر شمار ستون‌ها افزوده شد و ستون‌های هر ردیف از شش به نه عدد رسید.^۴ در گسترش‌های بعد نیز به شمار این ستون‌ها افزوده شد. در توسعه‌های اخیر، شمار این ستون‌ها به ۲۱۰۴ رسیده است.^۵

از میان این ستون‌ها، چند ستون قدیمی که در شمارشان اختلاف است، به سبب رویداد یا خاطره‌ای در دوران رسول خدا که نزد آنها رخ داده، از دیگر ستون‌ها تمایز یافته و دارای فضیلت گشته و در گذر تاریخ، کانون توجه مسلمانان شده‌اند. گویند در توسعه‌های مسجد، اصل آن بوده که با تغییر جنس ستون، مکان آن تغییر نکند. این ستون‌های متبرک تا سده هفتم ق. در فضای باز مسجد قرار داشتند و زائران آزادانه کنار آنها به عبادت می‌پرداختند. به سال ۶۶۸ق. به فرمان ملک ظاهر بیبرس، از پادشاهان ممالیک مصر، در میان ستون‌هایی که چهار سوی مرقد مطهر قرار داشتند، شبکه‌ای چوبین به ارتفاع تقریباً دو متر نصب و این قسمت از مسجد جدا شد. در این شباک یا پنجره، افزون بر نیمی از ستون‌های سریر، محرس، و وفود، خانه

۴. عمارة و توسعه المسجد النبوی، ص ۵۴-۵۶.

۵. موسوعة مكة المكرمة، ج ۲، ص ۳۵۳.

۶. حرمین شریفین، ص ۱۳۱.

اسطوانة ابی لبابة و تعرف بالتوبة^۷ نوشته شده بود. برخی منابع از آن به «ستون مُخَلَّقه» نیز یاد کرده‌اند؛ زیرا همانند استوانه مخَلَّقه* خوشبو می‌شده است.^۸

میان سیره‌نویسان و محدثان درباره خیانت ابولبابه اختلاف است. برخی بر این باورند که وی در پی بازنشستن از غزوه تبوک* به سال نهم ق. و پیشیمانی از آن، خود را به ستونی بست.^۹ بر پایه گزارش مشهور، ماجرای کوتاهی و قصور او به سال پنجم ق. در غزوه یهود بنی‌قریظه* بوده است. پس از پیمان‌شکنی آنان در غزوه احزاب و اقدام ایشان بر ضد پیامبر ﷺ، بی‌درنگ پس از غزوه احزاب، قلعه‌های آن‌ها به فرمان خداوند محاصره شد. ایشان چون راه چاره را بسته دیدند، با فرستادن نماینده‌ای نزد پیامبر ﷺ از او خواستند تا ابولبابه، هم‌پیمان اوسی ایشان، را برای مشورت نزد آن‌ها بفرستد.

در پی موافقت پیامبر ﷺ هنگامی که ابولبابه نزد یهودیان رسید، در پاسخ آن‌ها درباره تسلیم شدنشان به پیامبر، با دست به گلوی خود اشاره کرده و به آنان فهماند که در صورت تسلیم شدن، به سبب پیمان‌شکنی کشته خواهند شد. بر پایه گفته خود ابولبابه، وی هنوز گامی

حضرت فاطمه رضی الله عنها نیز قرار گرفت^۱ و از آن هنگام تاکنون نزدیک شدن به آن‌ها و زیارتشان ممنوع شده است.

یکی از ستون‌های مشهور و فضیلت‌مند مسجدالنبی، ستون توبه است که چهارمین ستون از سوی منبر، دومین ستون از سوی قبر شریف پیامبر ﷺ و سومین ستون درون روضه از سوی قبله^۲ و فاصله آن تا قبر شریف دو ستون است.^۳ (تصویر شماره ۷) ستون مهاجرین یا قرعه (عایشه) در سوی غربی آن قرار دارد و در غربی خانه رسول خدا که به درون مسجد گشوده می‌شود، برابر این ستون قرار دارد که آن را «باب التوبه» نام نهاده‌اند.^۴

ستون توبه از این رو که توبه یکی از صحابه به نام ابولبابه* بشیر بن عبدالمنذر اوسی نزد آن پذیرفته شده، به «استوانه ابی لبابه» نیز مشهور است.^۵ در سده‌های گذشته، عبارت «اسطوانة التوبه» بر روی آن به چشم می‌خورده است.^۶ بر پایه گزارش ایوب صبری پاشا، بر روی این ستون با خط زیبا و طلای خالص عبارت «هذه

۱. نک: وفاء الوفاء، ج ۱، ص ۲۶۸.

۲. موسوعة مكة المكرمة، ج ۲، ص ۴۲۳؛ عمارة و توسعه المسجد النبوی، ص ۷۰-۷۱.

۳. اخبار المدينة، ص ۱۰۲.

۴. تاریخ و آثار اسلامی، ص ۲۰۳-۲۰۶.

۵. سبل الهدی، ج ۱۲، ص ۳۹۲؛ عمارة و توسعه المسجد النبوی، ص ۷۰-۷۱.

۶. شرائع الاسلام، ج ۱، ص ۲۱۰.

۷. موسوعة مرآة الحرمين، ج ۳، ص ۲۳۵.

۸. اخبار المدينة، ص ۱۰۲؛ موسوعة مكة المكرمة، ج ۲، ص ۴۲۳.

۹. نک: مجمع البیان، ج ۵، ص ۱۰۰؛ وفاء الوفاء، ج ۲، ص ۴۱.

بر نداشته بود که احساس خیانت به خداوند و پیامبر ﷺ وجودش را فراگرفت و برای رهایی از عذاب وجدان، به جای بازگشت از مأموریت و ارائه گزارش به رسول خدا، یکسره به مسجد رفت و خود را با طناب به ستونی بست و سوگند یاد کرد که اجازه ندهد جز پیامبر ﷺ کسی او را از آن ستون بگشاید.^۱

پیامبر چون از ماجرای ابولبابه آگاه شد، فرمود: اگر او خود نزد من می‌آمد، برایش آموزش می‌خواستم. ولی اکنون که کارش به این جا کشیده است، تا هنگامی که خداوند او را نبخشاید، وی را از ستون نمی‌گشایم.^۲ سرانجام پس از شش^۳، هفت^۴ یا ۲۰ شبانه روز^۵ آیه ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ (انفال/ ۸، ۲۷) نازل و توبه او پذیرفته شد.^۶ در این آیه، خداوند مؤمنان را از خیانت به خدا و رسولش پرهیز می‌دهد.

به گزارش أم سلمه، همسر رسول خدا، وی در سحرگاه، ایشان را خندان دید. چون علت

آن را پرسید، پیامبر از قبولی توبه ابولبابه خبر داد. أم سلمه با اجازه پیامبر ﷺ این مژده را به ابولبابه داد. به دنبال آن، مردم به سوی ابولبابه هجوم آوردند تا او را از ستون بگشایند. وی به انجام این کار جز به دست پیامبر قانع نشد.^۷ بر پایه گزارشی، حضرت فاطمه رضی الله عنها برای گشودن او وارد مسجد شد. ولی ابولبابه به او نیز اجازه نداد^۸ تا آن‌گاه که پیامبر ﷺ برای گزاردن نماز صبح از خانه به مسجد آمد و او را از ستون گشود.^۹ گویا از همین هنگام، این ستون به نام توبه یا ابولبابه خوانده شد.^{۱۰}

ابن نجار از فردی به نام ثمامة بن اثال حنفی یاد می‌کند که در منطقه نجد به اسارت مسلمانان درآمد و در مدینه به همان ستون ابولبابه بسته شد. وی در پی آزاد شدنش از سوی رسول خدا مسلمان شد.^{۱۱}

ستون توبه از ستون‌های مهم و فضیلت‌مند مسجدالنبی است. به روایتی، پیامبر ﷺ بیشترین نمازهای نافله خود را کنار این ستون می‌گزارد^{۱۲} و پس از نماز صبح کنار آن می‌نشست و تهیستان و ناتوانان و کسانی که جایگاهی جز مسجد نداشتند، گرد ایشان

۱. المغازی، ج ۲، ص ۵۰۹؛ السیرة النبویه، ج ۴، ص ۱۹۶-۱۹۷؛ الطبقات، ج ۴، ص ۳۷۶.
 ۲. السیرة النبویه، ج ۲، ص ۲۳۷؛ السیرة الحلبیه، ج ۲، ص ۶۴.
 ۳. السیرة النبویه، ج ۲، ص ۲۳۷.
 ۴. المغازی، ج ۲، ص ۵۰۹.
 ۵. البدایة و النهایه، ج ۴، ص ۱۳۷.
 ۶. اسباب النزول، ص ۱۵۷؛ الکشاف، ج ۲، ص ۲۱۳؛ مجمع البیان، ج ۴، ص ۸۲۳.

۷. السیرة النبویه، ج ۲، ص ۲۳۷.
 ۸. امتاع الاسماع، ج ۱۰، ص ۲۷۳؛ وفاء الوفاء، ج ۲، ص ۴۱.
 ۹. عمارة و توسعه المسجد النبوی، ص ۷۳.
 ۱۰. السیرة النبویه، ج ۲، ص ۲۳۷؛ تاریخ و آثار اسلامی، ص ۱۹۲.
 ۱۱. وفاء الوفاء، ج ۲، ص ۴۲.
 ۱۲. وفاء الوفاء، ج ۲، ص ۴۲.

◀ منابع

اخبار المدینه: ابن زباله (م. ۱۹۹ق.)، به کوشش صلاح عبدالعزیز السعودی، مرکز بحوث و دراسات المدینه، ۱۴۲۴ق؛ اسباب النزول: الواحدي (م. ۴۶۸ق.)، قاهره، الحلبي و شرکاه، ۱۳۸۸ق؛ امتاع الاسماع: المقريزي (م. ۸۴۵ق.)، به کوشش محمد عبدالحميد، بيروت، دار الكتب العلميه، ۱۴۲۰ق؛ البدايه و النهايه: ابن كثير (م. ۷۷۴ق.)، به کوشش علي شبيري، بيروت، دار احياء التراث العربي، ۱۴۰۸ق؛ تاريخ و آثار اسلامي مکه مکرمه و مدینه منوره: اصغر قائندان، مشعر، ۱۳۷۲ش؛ حرمين شريفين: حسين قرهچانلو، تهران، امير کبير، ۱۳۶۲ش؛ الزياره في الكتاب و السنه: جعفر سبحاني؛ سبل الهدى و الرشاد: محمد بن يوسف الصالحی (م. ۹۴۲ق.)، به کوشش عادل احمد و علي محمد، بيروت، دار الكتب العلميه، ۱۴۱۴ق؛ السرائر: ابن ادریس (م. ۵۹۸ق.)، قم، نشر اسلامي، ۱۴۱۰ق؛ السيرة الحلبيه: الحلبي (م. ۱۰۴۴ق.)، بيروت، دار المعرفه، ۱۴۰۰ق؛ السيرة النبويه: ابن هشام (م. ۲۱۸/۲۱۳ق.)، به کوشش السقاء و ديگران، بيروت، دار المعرفه؛ شرائع الاسلام: المحقق الحلبي (م. ۶۷۶ق.)، به کوشش سيد صادق الشيرازي، تهران، استقلال، ۱۴۰۹ق؛ الطبقات الكبرى: ابن سعد (م. ۲۳۰ق.)، بيروت، دار صادر؛ عمارة و توسعه المسجد النبوي الشريف عبر التاريخ: محمد حسن نادى، المدينة المنوره، ۱۴۱۶ق؛ الغدير: الاميني (م. ۱۳۹۲ق.)، بيروت، دار الكتاب العربي، ۱۳۸۷ق؛ الكافي: الكليني (م. ۳۲۹ق.)، به کوشش علي اكبر غفاري، تهران، دار الكتب الاسلاميه، ۱۳۶۷ش؛ الكشاف: زمخشری (م. ۵۳۸ق.)، بيروت، دار الكتاب العربي، ۱۴۰۷ق؛ مجمع البيان: الطبرسي (م. ۵۴۸ق.)،

می نشستند و ایشان تا طلوع آفتاب با آنان به گفت و گو می پرداخت و آیاتی را که در آن شب بر وی نازل شده بود، بر آنها تلاوت می کرد.^۱ رفتار محبت آمیز و کریمانه پیامبر با تهیدستان، آزرده گسی خاطر بزرگان و ثروتمندان را فراهم ساخت. آنها از او خواستند تا تهیدستان را از خویش دور کند. به گزارش برخی مفسران، آیه ﴿وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْعَدَاةِ وَالْعَشِيِّ﴾ (انعام/ ۵۲) نازل شد و خداوند رسولش را از چنین کاری پرهیز داد. گویند رسول خدا گاه نزد این ستون به اعتکاف می پرداخت.^۲ بر پایه روایتی، پیامبر هنگام اعتکاف، فرش یا تخت خویش را پشت ستون توبه قرار می داد.^۳

بر پایه روایات، مستحب است زائر مدینه چهارشنبه تا جمعه در این شهر اقامت کند و روزه بگیرد و روز چهارشنبه نمازش را نزد ستون توبه و روز جمعه نزد مقام نبی برابر ستون مخلقه به جای آورد.^۴ همچنین گزاردن نماز^۵، عبادت و دعا^۶ و تبرک جستن نزد این ستون بسیار مستحب است.^۷

۱. السيرة الحلبيه، ج ۲، ص ۶۶۴.

۲. السرائر، ج ۱، ص ۶۵۲.

۳. اخبار المدینه، ص ۱۰۲.

۴. الكافي، ج ۴ ص ۵۵۸؛ النهايه، ص ۲۸۷؛ السرائر، ج ۱، ص ۶۵۲.

۵. المزار، ص ۶۵.

۶. من لا يحضره الفقيه، ج ۲، ص ۵۷۲.

۷. الغدير، ج ۵، ص ۱۲۴؛ الزياره في الكتاب و السنه، ص ۴۰.

بیروت، دار المعرفه، ۱۴۰۶ق؛ المزار الكبير: محمد بن المشهدی (م. ۶۱۰ق.)، به کوشش القیومی، تهران، نشر اسلامی، ۱۴۱۹ق؛ المغازی: الواقدی (م. ۲۰۷ق.)، به کوشش مارسدن جونس، بیروت، اعلمی، ۱۴۰۹ق؛ من لا یحضره الفقیه: الصدوق (م. ۳۸۱ق.)، به کوشش علی اکبر غفاری، قم، نشر اسلامی؛ موسوعة مرآة الحرمین الشریفین: ایوب صبری پاشا (م. ۱۲۹۰ق.)، محمد حرب، قاهره، دار الأفاق العربیه، ۱۴۲۴ق؛ موسوعة مكة المكرمة والمدینة المنوره: احمد زکی یمانی، مصر، مؤسسة الفرقان، ۱۴۲۸ق؛ النهایه: الطوسی (م. ۴۶۰ق.)، بیروت، دار الکتب العربی، ۱۴۰۰ق؛ وفاء الوفاء: السمهودی (م. ۹۱۱ق.)، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۲۰۰۶م.

سید محمود سامانی

استوانه تهجد: نمازگاه نافله‌های شبانه

پیامبر در مسجدالنبی

این ستون پشت خانه حضرت فاطمه زهرا علیها السلام و در سمت شمالی آن قرار داشت. اکنون در آنجا محرابی کوچک است^۱ که چون کسی روبه‌روی آن می‌ایستد، ستون در سمت چپ او، روبه‌روی باب جبرئیل علیه السلام که پیشتر باب عثمان خوانده می‌شد، قرار می‌گیرد.^۲ این ستون کنار مکان اصلی باب

۱. المعالم الاثیره، ص ۴۲.

۲. الدرۃ الثمینة، ص ۲۵۷؛ موسوعة مكة المكرمة، ج ۲، ص ۴۲۰.

جبرئیل پیش از توسعه مسجدالنبی بود که اکنون کمی عقب‌تر از مکان نخست قرار دارد.^۳ در این روزگار، درون ضریح پیامبر جای گرفته و بر سنگ مرمری که آنجا نهاده‌اند، نوشته‌اند: «هذا متعهد النبى: این‌جا مکانی است که پیامبر نافله شب می‌گزارد».

خوانده شدن آن به این نام از آن رو است که چون مسجد از نمازگزاران خالی می‌شد، پیامبر صلی الله علیه و آله کنار این ستون که پس از در خانه امیر مؤمنان علی علیه السلام قرار داشت، حصیری می‌گسترده و روی آن به تهجد و نماز می‌ایستاد.^۴ علی علیه السلام نیز نماز شب را همین‌جا می‌خواند.^۵ (تصویر شماره ۸)

در پی تقلید برخی مسلمانان از رسول خدا، ایشان حصیر را جمع کرد و در پاسخ کسانی که علت این کار را پرسیدند، فرمود: ترسیدم نماز شب بر شما واجب شود و شما توان آن را نداشته باشید.^۶ ابن نجار و مطری از این محل به «مصلی النبی صلی الله علیه و آله باللیل: نمازگاه شبانه پیامبر صلی الله علیه و آله» یاد کرده‌اند. در سده‌های بعد، در آن مکان محرابی ساخته شد.^۷ به فرمان عبدالمجید* از حکمرانان عثمانی*

۳. تاریخ و آثار اسلامی، ص ۱۹۵.

۴. المعالم الاثیره، ص ۴۳.

۵. نک: الدرۃ الثمینة، ص ۱۲۵؛ موسوعة مكة المكرمة، ج ۲،

ص ۴۲۰.

۶. وفاء الوفاء، ج ۲، ص ۱۸۷.

۷. وفاء الوفاء، ج ۲، ص ۱۸۹؛ المعالم الاثیره، ص ۴۳.